

Розділ 1

РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 332.1:631

Мікловда В.П., Кудак К.М.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ У АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проведено економічний аналіз діяльності малих форм господарювання у аграрному секторі економіки Закарпатської області. Відображено специфіку функціонування господарств населення у розрізі природно-економічних зон регіону. Здійснено оцінку діяльності особистих селянських господарств Закарпатської області на основі результатів соціологічного моніторингу.

Ключові слова: малі форми господарювання, сільське господарство, господарства населення, особисті селянські господарства (ОСГ).

Постановка проблеми. Сучасний розвиток аграрної економіки більшість науковці пов'язують з діяльністю малих форм господарювання, які в умовах трансформаційної кризи виявилися найменш чутливими до економічних потрясінь і змогли не тільки мобілізувати власний потенціал, але й сформували ефективного власника, пробудивши приватну ініціативу і підприємницький талант сільських жителів. У аграрному секторі економіки України та її регіонів малі форми господарювання представлені переважно господарствами населення, що являються головною формою реалізації економічних інтересів сільського населення та забезпечують виробництво близько 55% валової сільськогосподарської продукції держави, тоді як в окремих регіонах ця цифра сягає близько 95% [1], що зумовлює підвищений інтерес до дослідження специфіки та особливостей діяльності малих суб'єктів аграрної економіки в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та розвитку малих форм господарювання у аграрній сфері присвятили свої праці такі вітчизняні науковці як А. Баян, Ю. Макаренко, М. Лендел, І. Ляшенко, М. Пітюлич, І. Прокопа, І. Свиноус та інші

науковці. Зокрема Ю. Макаренко досліджувала питання класифікації малих форм господарювання аграрної економіки [2]. І. Прокопа у своїх працях відводить значну роль господарствам населення у забезпеченні продовольчої безпеки нашої країни [3], а І. Свиноус зазначає, що «в умовах економічної кризи грошові доходи від ведення особистого селянського господарства стали основним джерелом наповнення сімейного бюджету» [4, с.110]. Проте, не зважаючи на підвищений інтерес науковців до малих форм господарювання, проблемним залишається питання ефективності їх діяльності та перспективних напрямів розвитку в сучасних умовах ринкової економіки.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в сучасній оцінці діяльності малих форм господарювання аграрного сектору економіки Закарпатської області, що зумовило необхідність вирішення наступних завдань: проаналізувати діяльність господарств населення в розрізі природно-економічних зон регіону, провести аналіз показників ефективності виробничої діяльності ОСГ, визначити основні переваги та недоліки діяльності ОСГ в процесі господарювання.

Опис основного матеріалу дослідження. В Закарпатській області поряд із сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами основними виробниками сільськогосподарської продукції, а також головною організаційно-господарською формою реалізації підприємницького потенціалу в аграрній сфері виступають господарства населення. Їх частка у виробництві

© Мікловда Василь Петрович, д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», e-mail: v.p.miklovda@gmail.com

Кудак Кристина Мирославівна, к.е.н., науковий співробітник, Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, e-mail: kristina.kudak@gmail.com

сільськогосподарської продукції регіону складає 93%, а частка у загальній структурі суб'єктів аграрної економіки області становить близько 82% (таблиця 1).

Таблиця 1

**Динаміка кількості виробників сільськогосподарської продукції
в Закарпатській області у 2001-2014 рр. [5]**

	2001	2006	2010	2012	2014	Темпи зростання (спаду) 2014/2001,%
Сільськогосподарські підприємства, од.	1803	1621	1771	1740	1627	90,24
<i>у % до загальної кількості:</i>	<i>0,50</i>	<i>0,45</i>	<i>0,59</i>	<i>0,57</i>	<i>0,53</i>	<i>106,00</i>
з них фермерські господарства, од.	1459	1447	1616	1582	1489	102,06
<i>у % до загальної кількості:</i>	<i>0,40</i>	<i>0,40</i>	<i>0,54</i>	<i>0,52</i>	<i>0,48</i>	<i>120,00</i>
Господарства населення, тис.	294,9	295,8	244,4	249,0	252,4	85,59
<i>у % до загальної кількості:</i>	<i>80,78</i>	<i>31,51</i>	<i>80,85</i>	<i>81,37</i>	<i>81,68</i>	<i>101,11</i>
Власники землі в колективних та індивідуальних садах і городах, тис. осіб	66,9	63,8	54,5	53,7	53,5	79,97
<i>у % до загальної кількості:</i>	<i>18,40</i>	<i>17,66</i>	<i>18,13</i>	<i>17,64</i>	<i>17,40</i>	<i>94,57</i>

Аналіз табл.1 свідчить, що станом на 2014 рік в Закарпатській області було зареєстровано 1627 сільськогосподарських підприємств, кількість яких протягом 2001-2014рр. скоротилася на 9,76%. Кількість фермерських господарств в складі зазначених підприємств протягом аналізованого періоду зросла на 2,06% і у 2014 році становила 1489 одиниці. Однак, незважаючи на збільшення кількості фермерських господарств, найбільш чисельними суб'єктами господарювання в аграрному секторі економіки регіону залишаються господарства населення, частка яких у 2014 році склала 81,68% від загальної кількості виробників сільськогосподарської продукції краю, незважаючи на їх скорочення протягом аналізованого періоду на 14,41%.

Аналіз діяльності ОСГ протягом 2000-2014рр. свідчить про наявність позитивної динаміки щодо нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції аналізованими суб'єктами, що відбулося, насамперед, за рахунок нарощування обсягів виробництва зерна – на 133,74%, соняшника – на 166,67% та овочів – на 143,36%. Протягом аналізованого періоду частка ОСГ у виробництві всіх видів продукції тваринництва становила більше 95%, і тільки по виробництву вовни значення аналізованого показника коливалося від 79,36% до 94,74% [5]. Протягом 2000-2014рр. також спостерігалася позитивна тенденція щодо виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1 особу, зокрема, значення аналізованого показника збільшилося на 30,6% і у 2014 році склало 3,20 тис.грн. Виробництво валової сільськогосподарської продукції господарствами

населення в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь у 2014 році дорівнювало 11,23 тис. грн.

Оскільки для Закарпатської області характерна наявність вертикальної зональності, цей фактор зумовив існування чітко вираженої виробничої спеціалізації у аграрному секторі економіки регіону. Зокрема, аналіз виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення в розрізі природно-економічних зон вказав на нерівномірний розподіл обсягів виробництва в гірській, низинній та передгірній зонах (таблиця 2).

Як видно з таблиці 2, в низинних районах Закарпаття зосереджена найбільша кількість господарств населення, які внаслідок сприятливих природно-кліматичних, економічних та соціальних умов виробляють основні обсяги продукції рослинництва і тваринництва. Частка вирощених тут зернових і кукурудзи в 2014 році склала відповідно 83,7% та 76,8%, а овочів – 66,8% від загальнообласного показника. Виробництво м'яса в низинних районах області склало 36,57% від загальнообласного показника.

В районах передгірної зони Закарпаття частка господарств населення, які функціонують у галузі тваринництва, практично рівна з часткою селянських господарств в галузі рослинництва. Основна частина продукції рослинництва вирощена в господарствах населення Іршавського (ранні овочі, картопля) та Хустського районів (картопля), а тваринництво найбільше зосереджено в Тячівському районі, де вироблено найбільше м'яса – 44,44% та молока – 45,75% від загальнообласного показника.

Таблиця 2

Виробництво сільськогосподарської продукції господарствами населення у розрізі природно-економічних зон Закарпатської області у 2014 році [5]

	Зерно, ц	Кукурудза, ц	Картопля, ц	Овочі, ц	М'ясо, т	Молоко, т
Всього по області	268,5	162,3	606,4	288,4	82474	404687
Низинна зона						
Берегівський	53,4	23,4	49,0	59,2	5726	17798
Виноградівський	63,7	36,3	48,5	65,9	10259	40738
Мукачівський	63,0	39,9	108,6	32,6	9619	41530
Ужгородський	43,2	22,6	77,3	37,5	4558	20280
Частка від загальнообласного показника, %	83,7	76,8	46,7	66,8	36,57	29,74
Передгірна зона						
Іршавський	19,8	14,9	51,5	53,2	8933	40172
Тячівський	9,1	10,6	56,9	12,5	14494	71928
Хустський	9,5	8,9	49,0	8,7	8554	43088
Частка від загальнообласного показника, %	16,2	24,4	34,7	27,0	44,44	45,75
Гірська зона						
Великобerezнянський	1,2	0,8	39,5	4,2	2620	17991
Воловецький	0,0	0,0	20,8	2,8	2065	16891
Міжгірський	0,0	0,0	28,5	3,3	4805	34073
Рахівський	0,7	0,5	23,9	3,9	6169	30245
Перечинський	3,2	2,7	23,9	2,6	1851	12252
Свалявський	1,7	1,7	29,0	2,0	2821	17701
Частка від загальнообласного показника, %	0,7	0,8	18,6	4,9	18,99	24,51

Господарства населення гірських районів області спеціалізуються, в основному, на виробництві продукції тваринництва, поряд з яким культивується рослинництво, однак його частка у валовому зборі є незначною. Зокрема, у 2014 році в гірських районах господарствами населення не було вирощено соняшника, а частка вирощених тут зернових і кукурудзи склала в аналізованому році всього 0,7% та 0,8% відповідно, овочів – 4,9% від загальнообласного показника. Незважаючи на це, в гірських районах області, порівняно з низинною зоною, перевага надається виробництву продукції тваринництва, частка якої у загальних обсягах сільськогосподарської продукції регіону склала 24,51% по виробництву молока та 18,99% по виробництву м'яса.

Аналіз діяльності господарств населення Закарпатської області у посткризовий період засвідчив про наявність позитивної динаміки щодо зростання урожайності по більшості видів сільськогосподарських культур, вирощених аналізованими суб'єктами. Зокрема, найвищими темпами зросла урожайність плодів та ягід – на 43,99% за рахунок зростання обсягів їх валового збору на 69,12%, в той час як площа збору зазначеного виду культур протягом 2008-2014рр. збільшилася тільки на 12,5%. Така ж ситуація спостерігалася по урожайності картоплі, овочів та соняшника, зокрема, по кожному виду

зазначених культур даний показник зріс на 7,47%, 22,24% та 31,75% відповідно. Також спостерігалася зниження урожайності винограду на 8,06%, незважаючи на зростання площі та його валового збору на 69,57% та 49,48% відповідно [5].

Протягом аналізованого періоду в господарствах населення відбулося зниження обсягів виробництва продукції тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь області по окремим видам продукції, зокрема молока – на 3,17%, яєць – на 10,32% та вовни – на 5,48%. Разом з тим, спостерігалася позитивна динаміка щодо зростання значення аналізованого показника по категорії “м'ясо у живій вазі” – на 108,83% [5].

Загалом, наявність позитивних тенденцій в діяльності господарств населення Закарпатської області та нарощування ними темпів виробництва сільськогосподарської продукції свідчить про важливість та необхідність функціонування аналізованих суб'єктів в структурі регіонального аграрного ринку, проте й надалі дискусійним залишається питання щодо ефективності господарювання ОСГ. Зокрема, як зазначає І. Свиноус, «структурними зрушеннями у співвідношеннях продукції ОСГ в усіх категоріях господарств створюється уява про посилення ролі особистого господарства населення перед суспільним, оскільки частка

останнього знижується. Якщо порівнювати тільки структурні зміни, то можна відзначити переважаючий ріст виробництва ОСГ.... Такий підхід з наукового погляду страждає деякою тенденціозністю і враховує лише один бік змін цього явища» [4, с.111]. Вище цитований автор розділяє думку Т. Нефедової і вказує на те, що «вибраний напрям аграрної політики на всебічний розвиток особистого сектору і дрібного виробництва в умовах загальної кризи і порушення відтворення на селі не став фактором росту ефективності виробництва» [4, с.111].

Проведене дослідження засвідчило, що діяльність ОСГ характеризується, насамперед екстенсивним нарощуванням обсягів

виробництва сільськогосподарської продукції. Зокрема, за результатами соціологічного моніторингу власників ОСГ, проведеного Закарпатським регіональним центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України у 2015 році визначено, що 47% опитаних селян в процесі господарювання використовують переважно ручну працю і тільки 26% респондентів володіють сільськогосподарською технікою, зокрема 16% мають у наявності трактор, 7% – вантажний автомобіль, 3% – доїльний апарат. 4% власників ОСГ мають у власності коней та 39% – легковий автомобіль (рис.1).

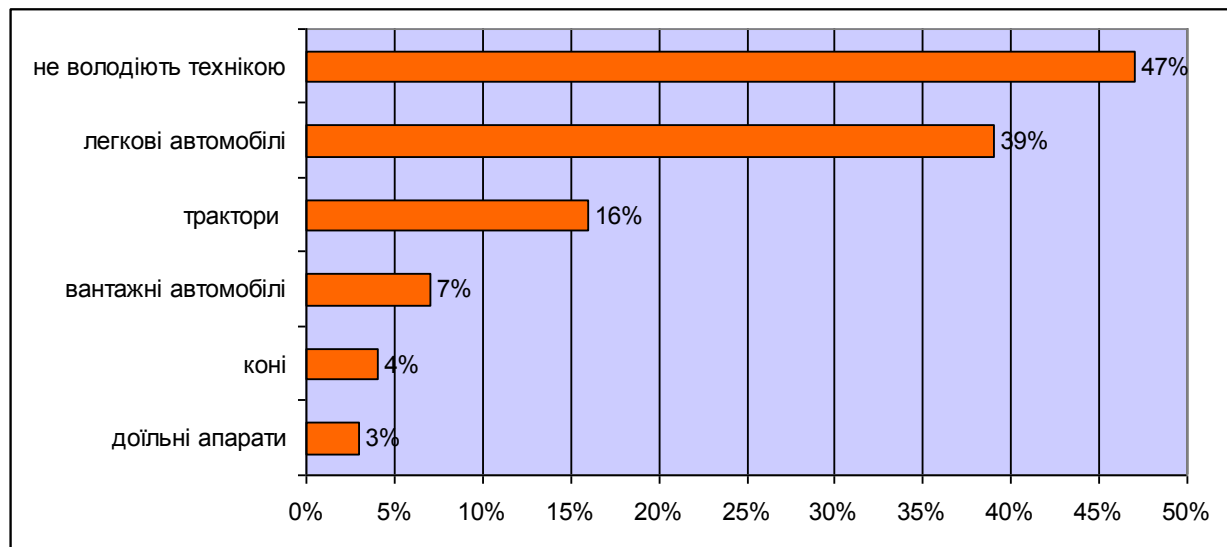

Рис. 1 Розподіл господарств населення за наявністю сільськогосподарської техніки, %

* Розроблено за результатами соціологічного моніторингу

В ході дослідження особливу увагу було приділено використанню сучасних засобів зв'язку, комп'ютерної техніки та нових технологій сільським населенням у процесі господарювання. Зокрема, 4% опитаних респондентів відповіли, що використовують нові технології з автополиву рослин; 7% – сучасні теплиці, оснащені системою обігріву повітря; 4% селян зазначили, що використовують нові сорти рослин та насіннєвий матеріал для посадки; 1,5% – нові породи тварин. За результатами соціологічного моніторингу було визначено, що 44% опитаних власників ОСГ володіють комп'ютером та мають доступ до всевітньої мережі Інтернет, проте такі показники є досить негативними з огляду на сучасні умови стрімкого розвитку новітніх технологій, що є необхідною умовою розвитку науково-технічного прогресу у всіх сферах економіки, зокрема й у сільському господарстві.

В ході проведення моніторингу особлива увага була відведена аналізу доходів та витрат ОСГ Закарпатської області, що в деякій мірі

відображає економічну ефективність їх господарської діяльності. Вибіркові дані показують, що якщо у 1990 році надходження від діяльності в особистому селянському господарстві займали в структурі сукупного доходу сімей 9,5%, то сьогодні їх частка зростає до 18%, що в деякій мірі свідчить про зростання ролі ОСГ у формуванні доходів сільського населення. Зокрема, за результатами соціологічного дослідження визначено, що 60% виробленої господарствами населення сільськогосподарської продукції використовується на власне споживання і тільки 40% йде на продаж. Проведений аналіз показав, що зі всієї сукупності опитаних респондентів, 31% власників ОСГ отримують від 500 до 1000 грн. чистого доходу за місяць від продажу сільськогосподарської продукції, 25% ОСГ – 1000-2000 грн./міс., 19% ОСГ – 2000-3000 грн./міс. і тільки 25% респондентів отримують місячний дохід від продажу в розмірі понад 3000 грн. Якщо ж порівняти одержані результати з відповідями респондентів на

запитання «Який середній рівень споживчих витрат Вашої сім'ї за місяць?», можна побачити, що 72% ОСГ витрачають від 1000 до 3000 грн./міс. та 28% – понад 3000 грн./міс., тобто для значної частини опитаних власників ОСГ дохід від продажу сільськогосподарської продукції не є достатнім для покриття споживчих витрат членів їх сімей та задоволення потреб на належному рівні, що зумовлює необхідність у підвищенні ефективності господарювання ОСГ та в подальшій підтримці діяльності малих суб'єктів сільської економіки як на мікро-, так і на макрорівні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз засвідчив про наявність позитивних тенденцій у діяльності малих форм господарювання аграрної сфери Закарпатської області та в деякій мірі підтверджує необхідність їх функціонування в

трансформаційних умовах розвитку економіки. Проте, незважаючи на швидке нарощування темпів виробництва сільськогосподарської продукції, функціонування господарств населення характеризується переважним використанням ручної праці у процесі господарювання та низьким рівнем інноваційності виробництва, що вимагає розробки та впровадження стратегічних заходів щодо реформування аграрного сектору з метою трансформації ОСГ у більш ефективні господарські структури, зокрема фермерські господарства, кооперативні підприємства, кластери та інші агроформування, функціонування яких сприяло б підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, підвищення добробуту населення та розвитку сільської економіки.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Макаренко Ю.П. Розвиток малих форм господарювання у аграрній сфері економіки: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 / Ю. П. Макаренко; Луган. нац. аграр. ун-т. – Луганськ, 2013. – 36 с.
3. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку: монографія / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2011. – 237 с.
4. Свиноус І. Роль і місце особистих селянських господарств у сучасному агропромисловому комплексі України / І. В. Свиноус // Економіка та управління АПК. – 2012.– Вип. 9. – С. 110-114. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecupark_2012_9_27
5. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік / Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2015. – 511 с.

REFERENCES

1. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. [State Statistics Service of Ukraine]. Retrived from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
2. Makarenko, Y.P. (2013). Rozvitok malih form gospodaryuvannya u agrarniy sferi ekonomiki. [Development of small forms of managment in agrarian sector of economy]. Lugansk. National agrarian university of Lugansk. [in Ukrainian]
3. Prokopa, I.V. (2011). Hospodarstva naseleण्या v suchasnomu aharnomu vyrobnytstvi i sil's'komu rozvytku. [Households in modern agricultural production and rural development]. Retrived from:<http://elibrary.nubip.edu.ua/10714/1/11piv.pdf> [in Ukrainian]
4. Svinous, I. (2012). Rol i mistse osobistih selyanskih gospodarstv u suchasnomu agropromislovomu kompleksi Ukraini. [The role of private farms in modern agriculture of Ukraine]. In Ekonomika ta upravlinnja APK [Economics and management of agro-industrial complex]. Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecupark_2012_9_27 [in Ukrainian]
5. Hrynyk, H.D. (2015). Statistichniy shchorichnik Zakarpattya za 2014 rik. [Statistical Yearbook of Transcarpathia, 2014]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Holovne upravlinnya statystyky u Zakarpat-s'kiy oblasti – State Statistics Service of Ukraine, Department of statistics in the Transcarpathian region. [in Ukrainian]

Одержано 15.03.2016 р.